

его негативную сторону одновременно. Концепт АНТИЧЕЛОВЕК рассматривается как антиконцепт и текстовый концепт-идея. В статье уточняется определение понятия антиконцепт, вводится и аргументируется термин «текстовый концепт-идея». Последний представлен в сравнении с другими единицами измерения концептуально значимой информации в художественном тексте – с концептом-идеей и текстовым концептом-константой. Текстовый концепт-идея разворачивается в произведениях литературного направления, объединенного единой философской идеей.

Ключевые слова: античеловек, антиконцепт, текстовый концепт-идея, художественное пространство, французская драматургия абсурдизма.

Andriyevska Viktoriya. ANTIPERSON as an anticoncept and a textual concept-idea. The article deals with a cognitive and linguistic investigation of the fictional space of the French absurdist drama. This research is carried out via analyzing the concept ANTIPERSON. This one has a double nature expressing the negation of the human being and its negative side at the same time. The concept ANTIPERSON is considered as an anticoncept and a textual concept-idea. The definitions of the notions «anticoncept» and «textual concept-idea» were given and explained. The notion of the textual concept-idea is represented in comparison with the other units of conceptual information in the fictional space, namely with a concept-idea and a textual concept-constant. The textual concept-idea is a philosophic concept.

Key words: antiperson, anticoncept, textual concept-idea, fictional space, French absurdist drama.

Стаття надійшла до редколегії
18.03.2013 р.

УДК 81'33:004.512.5

Оксана Бегаль

Когнітивні аспекти референції у діалозі людини й комп'ютера

Статтю присвячено дослідженню когнітивних аспектів референції, котрі є вагомими з погляду моделювання діалогічної взаємодії між людиною та віртуальним співрозмовником. Запропонована проблематика дає змогу зосередитися на встановленні передумов реалізації результативної комунікації. На основі аналізу діалогів із чат-ботом A.L.I.C.E. запропоновано способи оптимізації роботи автоматичної діалогової системи.

Ключові слова: референція, комунікативна взаємодія, діалог, віртуальний співрозмовник, когнітивний статус, концепт-орієнтир.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення когнітивних аспектів комунікативної взаємодії дає змогу проаналізувати механізми реалізації спілкування, розкрити сутність процесів обробки та продукування висловлювань, а також встановити умови, за яких відбувається успішний діалог. Одним із факторів, котрий дає змогу уникнути комунікативного провалу, є вдало встановлена референція.

Проблема ідентифікації референта є однією з центральних у роботі віртуальних співрозмовників. Неправильно визначені зв'язки між поняттями призводять до абсурдних реплік у відповідь, що у свою чергу створює перешкоди для результативної комунікативної взаємодії між людиною та машиною.

Дослідження когнітивних аспектів референції дасть змогу репрезентувати особливості їх втілення у міжособистісному спілкуванні, що стане основою для подальшого проектування цих параметрів на діалог людини й комп'ютера.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Дослідженням когнітивних статусів концептів та їх впливу на реалізацію референції у дискурсі займалися такі вчені, як Уоллес Чейф [2; 3; 4], Роберт Дулей [5], Стівен Левінсон [6] і К. Ламбрехт [7; 8]. Зокрема, Уоллес Чейф виділив три основні типи когнітивних статусів, яких може набувати концепт у процесі сприйняття повідомлення людиною.

Подібне розмежування є свідченням того, що успішність розпізнання концепту та його місце у ментальній репрезентації зумовлюватимуться його когнітивним статусом і значенням.

Вартий уваги механізм розпізнання концепту через орієнтир, запропонований Рональдом Лангакером і вдале обрання якого суттєво впливає на перебіг процесу встановлення референції [9].

Розробникам наявних віртуальних співрозмовників ще не вдалося повною мірою змодельювати процес реалізації референції в діалозі, що призводить до комунікативних провалів і порушення зв'язності дискурсу. Дослідження цих аспектів з перспективи їх когнітивного втілення дадуть змогу переосмислити сутність референції з погляду роботи автоматичної діалогової системи.

Об'єкт дослідження – діалогічна взаємодія людини й комп'ютера (автоматизованої діалогової системи A.L.I.C.E. [1]).

Предмет дослідження – когнітивні аспекти референції у діалозі людини й комп'ютера.

Мета статті полягає у встановленні когнітивних аспектів референції, котрі є суттєвими для відтворення їх у процесі моделювання віртуального співрозмовника.

Завдання дослідження:

– охарактеризувати ключові когнітивні аспекти реалізації референції;

– встановити передумови забезпечення успішної референції у роботі автоматичної діалогової системи.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Процес встановлення референції передбачає насамперед розпізнання концепту, який є ментальним образом референта. Важливою характеристикою концепту, котра відіграє суттєву роль у реалізації когерентності дискурсу й діалогу зокрема, є його когнітивний статус. Уоллес Чейф обґрунтовує доцільність виокремлення статусів концептів тим, що у нашій свідомості міститься велика кількість знань та інформації, тому слушно припустити, що лише певна частина цієї інформації може перебувати у фокусі уваги чи бути «активною» [2, с. 22]. Як пояснює Роберт Дулей, у процесі управління знаннями когнітивні статуси відображають, чи міститься конкретний концепт у ментальній репрезентації. З погляду управління увагою, когнітивні статуси свідчать про те, чи перебуває концепт в активній свідомості, тобто чи зосереджена на ньому безпосередня увага [5, с. 46].

Розглянемо докладніше рівні активації концептів у свідомості людини. У процесі сприйняття дискурсу концепти можуть набувати таких когнітивних статусів: активний, напівактивний, неактивний [6, с. 28; 2; 3; 4]. Вперше такий поділ когнітивних статусів концептів запропонував Уоллес Чейф [2]:

1. Активний концепт – той, котрий перебуває у свідомості адресата повідомлення, а отже і у його даній ментальній репрезентації [5, с. 47]. Це те, що перебуває у безпосередньому фокусі нашої уваги. Мовець через своє висловлювання активує певний концепт, що дає змогу мінімізувати код для представлення наступних референцій [5, с. 47].

2. Напівактивний концепт – той, котрий міститься у даній ментальній репрезентації адресата, принаймні як вірогідний, потенційний до застосування слот структури знань. Це те, що міститься на периферії нашої уваги. Концепт може змінити свій статус з активного на напівактивний через брак недавніх згадок про нього, або він може бути суттєвим, але поки що неактивованим елементом активного фрейму [5, с. 47]. Уоллес Чейф також вживає термін «доступні» («*accessible*») на позначення напівактивних концептів [2, с. 25].

3. Неактивний концепт – той, котрий на певний час перебуває у довгостроковій пам'яті людини, міститься поза фокусом та неактивний навіть на периферії уваги [2, с. 25].

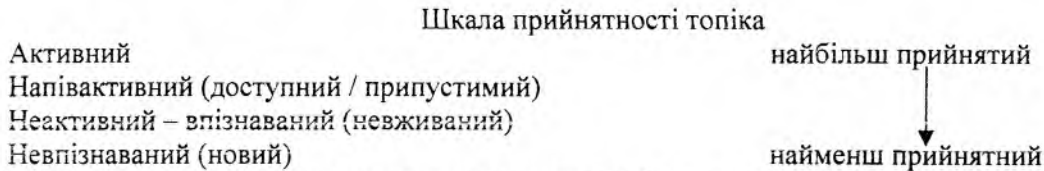
Роберт Дулей звертає увагу на те, що концепт набуває активного статусу залежно від рівня інтенсивності його залучення під час комунікативного акту. Концепти, котрі були активовані, але надалі не згадувалися, поступово згасають у свідомості й переходять у напівактивний стан, якщо протягом наступних двох–чотирьох висловлювань перебували поза безпосередньою увагою співрозмовників. Зважаючи на ці обставини, для збереження активного статусу цих концептів мовцеві потрібно посилатися на них у межах вищезазначеного інтервалу [5, с. 47].

Уоллес Чейф визначив, що концепт може бути «доступним» («*accessible*») у тому разі, якщо він мав статус активного на попередньому відтинку дискурсу або належить до ряду очікувань, котрі асоціюються зі схемою ментальної репрезентації знань [2, с. 29]. Проте К. Ламбрехт зауважує, що існує ще одна умова, за якої концепт може набути статусу «доступного» – у разі його безпосередньої присутності у позатекстовій реальності, що супроводжує комунікативний акт [7, с. 99]. Таким чином,

перебуваючи у полі зору співрозмовників, референт стає доступним для сприйняття, посилення на нього та залучення до розмови.

К. Ламбрехт пропонує розглядати рівень прийнятності топіка за допомогою шкали. Ступінь прагматично правильної сформованості речення, котре містить певний ключовий топік, може бути встановлений через позицію референта топіка на такій шкалі (схема 1) [8, с. 147]:

Схема 1

Згідно з вищеподаною шкалою, речення, котрі найлегше піддаються обробці та найбільш прийнятні з погляду когнітивних механізмів аналізу, мають топіки, які займають найвищу позицію на шкалі, а їх референти розглядаються як активні у дискурсі [8, с. 147]. Такі референти уособлюють топіки, котрі мають перевагу, тому що когнітивні зусилля потрібні для розуміння речення, що містить цей топік, не переобтяжуються додатковим завданням оцінки і розпізнання референта топіка (як, наприклад, у ситуаціях, коли виникає потреба вилучення референта з довгострокової пам'яті чи оцінка виводиться на основі аналізу та зроблених висновків) [8, с. 147]. Активний статус топіка зазвичай дає змогу безпомилково декодувати займенник, що його представляє.

Топіки, котрі мають доступні або напівактивні референти, не настільки легко інтерпретувати, проте вони залишаються досяжними для нашої свідомості. Когнітивне завдання інтерпретації судження, котре містить інформацію про топік, має виконуватися одночасно з процесом обробки, що передбачає пригадування суттєвої інформації, виведення логічних висновків чи інші способи встановлення референта [8, с. 147].

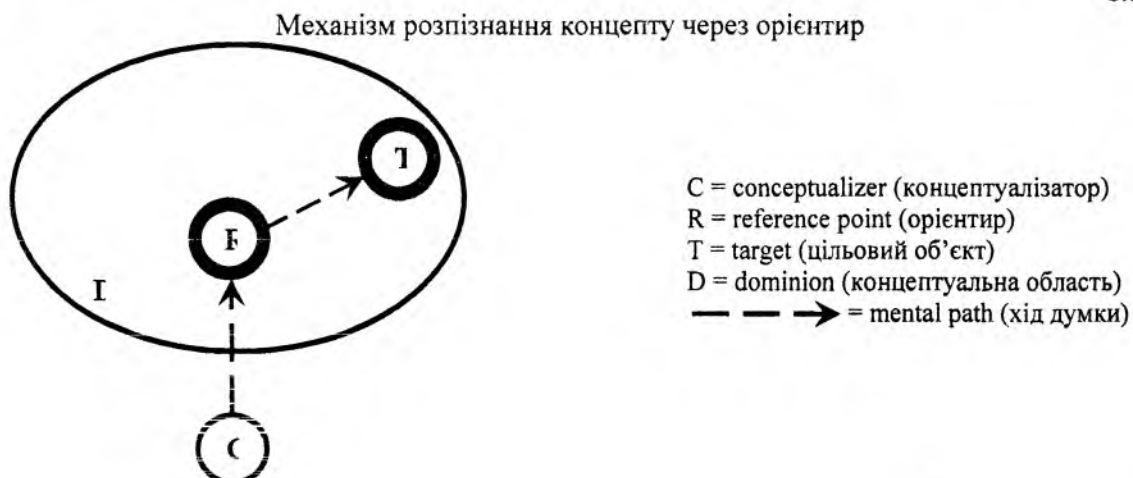
Коли висловлюється нова інформація про досі невживаний референт, котрий є впізнаваним, але неактивним, то кількість когнітивних зусиль, потрібних для розпізнання топіка, значною мірою зростає. При цьому референт відомий співрозмовнику, але він перебуває поза фокусом уваги, тобто неактивний.

Невпізнаваний референт ще не був представлений співрозмовнику, тому абсолютно новий і потребує найдокладнішого кодування для вираження, що дає змогу сформуванню певну ментальну репрезентацію про нього, потрібну в подальшій комунікативній діяльності.

За такою шкалою ми можемо проаналізувати кожне речення діалогічної взаємодії, визначаючи ступінь прагматичної доцільності його формулювання, статус топіка та його референта. Запропонована К. Ламбрехтом диференціація розкриває не лише особливості когнітивної обробки змісту вхідної репліки адресатом, а й виокремлює суттєві передумови успішної ідентифікації референта топіка, на котрі слід звернути особливу увагу під час виконання завдання моделювання автоматичної діалогової системи.

У деяких випадках для того, щоб зробити концепт впізнаваним, використовується інший концепт як орієнтир (*reference point*), котрий допомагає його ідентифікувати [9, с. 173]. Рональд Лангакер відобразив сутність орієнтира для встановлення референції за допомогою схеми (схема 2).

Схема 2

На вищеподаній схемі Р. Лангакер передав процес ідентифікації концепту через орієнтир із перспективи когнітивних аспектів його втілення. Отже, коло з позначкою «С» представляє концептуалізатора (індивіда, який сприймає адресоване йому висловлювання), «R» – орієнтир, а «Т» – цільовий об'єкт, для встановлення ментального зв'язку з котрим концептуалізатор використовує орієнтир. Пунктирні стрілки відображають хід думок концептуалізатора у досягненні цільового об'єкта. Еліпсе «D» являє собою абстрактну сутність, котру Р. Лангакер називає домініоном, – концептуальну область, до якої конкретний орієнтир забезпечує прямий доступ (наприклад, до класу потенційних цільових об'єктів) [9, с. 173].

Товщі кола вказують на послідовну значимість, котра переходить від орієнтира до цільового об'єкта у процесі когнітивної обробки вхідної інформації. Як пояснює Рональд Лангакер, з самого початку орієнтир наділений певною когнітивною значущістю, котра або притаманна йому, або встановлюється на контекстуальному рівні. Саме завдяки своїй смисловій чи контекстуальній вагомості концепт може виступати у ролі орієнтира для ідентифікації іншого концепту. Для того, щоб виконувати функцію орієнтира, концепт насамперед має бути активованим. Як зображено на вищеподаній схемі, орієнтир стає об'єктом фокусування уваги концептуалізатора, що уможливило активацію будь-якого елемента з концептуальної області орієнтира. У той момент, коли цільовий об'єкт ідентифіковано, він переймає на себе центральну позицію фокусування концептуалізатора і може бути задіяний у ролі орієнтира для розпізнання цільового об'єкта, а попередній концепт-орієнтир відходить на задній план [9, с. 174]. Таким чином, механізм застосування орієнтира є динамічним з огляду на зміщення центру уваги з орієнтира на інший концепт і т. д.

Згідно з вищесказаним у процесі комунікативної взаємодії у нашій свідомості концепти набувають певних когнітивних статусів залежно від їхньої актуальності та релевантності щодо поточного контексту. Відповідним чином подібні статуси мають бути реалізовані і в оперуванні машини як віртуального співрозмовника. Здійснюючи обробку вхідної репліки користувача, для вичерпного аналізу та генерування доцільної відповіді, чат-бот має виокремити слова, найбільш вагомі відповідно до теми і мети розмови. Ці слова набудуть вищого порівняно з іншими словами статусу, що дасть змогу активувати потрібні дані для подальшої комунікативної діяльності. Якщо ж слово не розпізнається як елемент активації певних знань, то його статус залишиться нейтральним. Виокремлюючи слова на основі їх більш вагомого статусу для окремої комунікативної ситуації, машина створює необхідну основу для правильного встановлення референції, що дасть змогу забезпечити зв'язність дискурсу в цілому.

Проаналізуємо когнітивні аспекти референції з погляду її реалізації у віртуальному співрозмовнику A.L.I.C.E. Розглянемо такий приклад:

Elena: Do you know who Vikings are?

ALICE: Searching...Searching...Please stand by.

Elena: The Vikings were very strong and brave warriors.

ALICE: What is that? Response.

Elena: The Vikings is a Scandinavian nation.

ALICE: What specifically brings a Scandinavian nation to mind?

Elena: I watched a movie about the Vikings yesterday and decided to share some information about them with you.

ALICE: How was it?

Elena: The movie was rather impressive. I recommend you to watch this movie.

ALICE: Is it a new film or a classic? I will take that under advisement.

Elena: It is a new film. What I like most of all about it is a convincing performance of actors and interesting plot.

ALICE: a movie about the Vikings yesterday and decided to share some information about them with me is a new film. I suppose that makes sense. You like most of all about it is a convincing performance of actors and interesting plot.

У першій репліці діалогу мовець питає A.L.I.C.E., чи відомо їй, хто такі вікінги. Очевидно, що цей концепт не активований у пам'яті чат-бота, тому він не може одразу встановити, чи представлена у його базах даних інформація про згаданий об'єкт. У наступній репліці мовець за допомогою концепта-орієнтира ВОЇНИ («WARRIORS») намагається встановити зв'язок із цільовим концептом ВІКІНГИ. Проте, судячи з відповіді віртуального співрозмовника, стає зрозуміло, що концепт-

орієнтир був обраний невдало. Це спонукає мовця задіяти інший орієнтир *SCANDINAVIAN NATION*, котрий впізнаваний для чат-бота. Це дає змогу налагодити комунікативну взаємодію. Однак після низки успішних реплік про фільм у A.L.I.C.E. виникає проблема з логічним поєднанням суджень, що ґрунтуються на інформації з попередніх реплік діалогу з людиною. Причиною цього є невдале встановлення референції займенника «it».

Отримані результати дослідження природи та сутності процесів реалізації референції свідчать про важливу роль врахування когнітивних аспектів. Окрім цього, механізми ідентифікації референта фокусують нашу увагу на передумовах успішного його встановлення.

Висновки. На основі проведеного аналізу ми можемо зробити висновок, що подолати проблеми реалізації референції можливо за умови врахування її когнітивних аспектів. Для успішного встановлення референції потрібно, щоб:

- референт топіка був активованим;
- топік був залучений у діалогічній комунікації та частота його появи у розмові була оптимальною для фокусування на ньому;
- на референт топіка посилалися у межах наступних двох–чотирьох висловлювань;
- референт топіка мав статус активного для безпомилкового декодування займенника, що його позначає;
- топіки були впізнаваними, тобто має бути можливість їх ідентифікувати.

Слід звернути увагу на те, якщо референт топіка перебуває у напівактивному статусі, то існує ризик виведення неправильних висновків, що призведе до збою у встановленні референції.

Відповідно до вищесказаного для забезпечення вдалого встановлення референції іноді потрібно застосувати концепт-орієнтир, котрий має ситуативно зумовлену смислову чи контекстуальну вагу. Це дасть змогу активувати відповідні ментальні репрезентації та зробити цільовий об'єкт комунікативного акту впізнаваним. Під час вибору орієнтира насамперед важливо взяти до уваги когнітивні аспекти його природи й рівень зв'язку з концептом-ціллю. Потрібно обирати концепт-орієнтир, котрий є найбільш досяжним для нашої свідомості й залучення якого сприятиме однозначному встановленню необхідного референта.

Перспективи подальших досліджень полягають у тому, що на основі зроблених висновків і встановлених передумов забезпечення успішної референції у роботі автоматичної діалогової системи можна буде оптимізувати діалогічне спілкування людини й комп'ютера, що сприятиме створенню загальної теорії комунікації людини та машини.

Джерела та література

1. A.L.I.C.E. Artificial Intelligence Foundation [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.pandorabots.com/pandora/talk?botid=f5d922d97e345aa1>
2. Chafe W. L. Cognitive constraints on information flow / R. S. Tomlin (Eds.) // *Coherence and grounding in discourse*. – Amsterdam : John Benjamins, 1987. – P. 21–51.
3. Chafe W. L. Discourse, consciousness, and time: the flow and displacement of conscious experience in speaking and writing / W. L. Chafe. – Chicago : University of Chicago Press, 1994. – 327 p.
4. Chafe W. L. Inferring identifiability and accessibility / W. L. Chafe, T. Fretheim, J. K. Gundel (Eds.) // *Reference and referent accessibility*. – Amsterdam : John Benjamins, 1996. – P. 37–46.
5. Dooley R. A. Explorations in discourse topicality / R. A. Dooley. – Dallas : SIL International, 2007. – 166 p.
6. Dooley R. A. Analyzing discourse: a manual of basic concepts / Dooley R. A., Levinsohn S. H. – Dallas : SIL International, 2001. – 83 p.
7. Lambrecht K. Information structure and sentence form: Topic, focus, and the mental representation of discourse referents / K. Lambrecht. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – 388 p.
8. Lambrecht K. Presentational cleft constructions in spoken French / K. Lambrecht, J. Haiman, S. A. Thompson (Eds.) // *Clause Combining in Grammar and Discourse. Typological Studies in Language Series. Vol. 18*. – Amsterdam : John Benjamins Publishing, 1988. – P. 135–180.
9. Langacker R. W. Grammar and Conceptualization / R. W. Langacker. – Berlin : Mouton de Gruyter, 1999. – 427 p.

Бегаль Оксана. Когнитивные аспекты референции в диалоге человека и компьютера. Статья посвящена исследованию когнитивных аспектов референции, которые существенны с точки зрения моделирования

диалогического взаимодействия между человеком и виртуальным собеседником. Предложенная проблематика дает возможность сосредоточиться на определении условий реализации результативной коммуникации. На основе анализа диалогов с чат-ботом A.L.I.C.E. предложены пути оптимизации работы автоматической диалоговой системы.

Ключевые слова: референция, коммуникативное взаимодействие, диалог, виртуальный собеседник, когнитивный статус, концепт-ориентир.

Begal Oksana. Cognitive Aspects of Reference in Human-Computer Dialogue. The article is devoted to the investigation of the cognitive aspects of reference, which are essential from the point of view of human-computer dialogue modeling. The suggested issues provide the opportunity to focus on the establishment of conditions of successful communication. On the basis of the analysis of dialogues with the chatbot A.L.I.C.E., the ways of optimization of the automatic dialogue system are suggested.

Key words: reference, communicative interaction, dialogue, virtual interlocutor, cognitive status, reference point.

Стаття надійшла до редколегії
18.03.2013 р.

УДК 8020-5 (025)

Олександр Беляков

Когнітивно-наратологічний аналіз художнього дискурсу (на матеріалі оповідання Г. Джеймса «Поворот гвинта»)

У статті експлікується методика когнітивно-наратологічного аналізу художнього дискурсу. Матеріалом дослідження послужила новела Г. Джеймса «Поворот гвинта» («The Turn of the Screw»). З огляду на діалогічну модель комунікативної ситуації і когнітивну карту дискурсу (О. О. Селіванова) аналізується взаємодія когнітивних і наратологічних характеристик художнього дискурсу. Стратегія дослідження передбачає когнітивно-наратологічний аналіз трьох модулів художньої комунікації: адресанта, тексту та адресата.

Ключові слова: концептуальний простір, концептуальна інтеграція, можливі світи, недостовірний оповідач, модуль адресанта, модуль світу, модуль адресата.

Постановка наукової проблеми та її значення. Активний розвиток когнітивної лінгвістики, пов'язаний із тим, що мова стала вивчатися не лише як унікальний об'єкт, який розглядається в ізоляції, а й як засіб доступу до ментальних процесів, що відбуваються в голові людини і визначають її власне буття і функціонування в суспільстві, мав суттєвий вплив на ту галузь філологічних досліджень, яку почали називати «когнітивною наратологією» (Д. Херман).

Цілком природно, що розвиток когнітивно-наратологічної парадигми дав поштовх тим студіям художньої семантики, які шукають відповіді два основні питання: 1) як поетична мова та художні форми, а також сприйняття художнього тексту регламентуються й визначаються характером концептуалізації, тобто осмислення світу людиною, а також особливостями притаманних їй когнітивних процесів раціональної й емоційної обробки інформації; 2) чим відрізняється художнє осмислення світу від осмислення світу повсякденною свідомістю, зважаючи на те, що і остання має принципово творчий характер.

Об'єктом дослідження слугував художній дискурс психологічної прози, яка імітує жанр готичної історії.

Предметом дослідження слугували когнітивні й наратологічні аспекти художнього дискурсу з огляду на модуль адресанта, модуль світу, модуль адресата.

Мета дослідження полягає у визначенні специфіки сприйняття літературного твору крізь призму когнітивного картування та наратологічного підходу до художнього тексту.